

УДК 342.9(477)

М.І. ШАТЕРНІКОВ, Харківський
національний університет внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА МІСЦЕ ГОСПОДАРСЬКИХ СУДІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ СУДОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

Ключові слова: господарські суди, судова система, інстанційність, спеціалізація, територіальність, суди загальної юрисдикції

Захист порушених прав, свобод та інтересів фізичних й юридичних осіб у нашій державі здійснюється через систему уповноважених на це державою органів. При цьому, як встановлено в ст.55 Конституції України, кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень і протиправних посягань [1], що, зокрема, передбачає можливість звернення зацікавлених осіб до зазначених вище державних органів. Зазначимо, що провідне місце в системі державних органів, уповноважених державою на захист і відновлення порушених прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, посідають органи судової влади, які в своїй сукупності утворюють національну судову систему України. Окремою складовою вищенаведеної системи, призначенням якої відповідно до положень чинного національного законодавства є захист прав, свобод та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності, виступають господарські суди України. З'ясування сутності та місця господарських судів у національній судовій системі позитивним чином вплине на ефективність реалізації конституційно закріплених гарантій судового захисту взагалі та тих, що пов'язані із здійсненням господарського судочинства зокрема.

Національна судова система України та її окремі складові неодноразово вивчалися в працях таких учених правознавців, як: В.Б. Авер'янов, С.С. Алексєєв, В.П. Базов,

О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.Л. Бородін, В.М. Бевзенко, В.М. Гаращук, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, Р.А. Калюжний, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Р.С. Мельник О.В. Негодченко, В.І. Олефір, В.Ф. Опришко, Ю.С. Педько, П.М. Рабинович, О.П. Рябченко, А.О. Селіванов, О.Ф. Скакун, М.М. Тищенко, В.М. Шаповал та інші. При цьому поняттю та місцю господарських судів у національній судовій системі увага або взагалі не приділялася, або ж приділялася в рамках більш широкої правової проблематики. Постійне оновлення нормативно-правової основи функціонування господарських судів зокрема й органів судової влади взагалі також обумовлює проведення нових наукових досліджень у цьому напрямку. А тому, метою статті є визначення сутності господарських судів і встановлення їх місця в національній судовій системі України з урахуванням вже сформованих наукових поглядів, а також змін у чинному національному законодавстві, що відбулися протягом останніх декількох років.

Судову систему, окрім Конституційного Суду України, створюють суди загальної юрисдикції, які, в свою чергу, відповідно до положень чинного національного законодавства, побудовані з урахуванням принципів спеціалізації, інстанційності та територіальності. Не викликає сумніву, що з'ясування сутності судової системи та встановлення місця в ній господарських судів передбачає визначення змісту вищенаведених принципів її побудови. Так, говорячи про принцип спеціалізації, слід зазначити, що слово «спеціалізація» походить, зокрема від «спеціалізований», тобто: призначений для роботи або використання в якій-небудь одній спеціальній галузі; який має спеціальне, особливе призначення [2, с.1364]. У наведеному випадку мова може йти як про спеціалізацію відповідного суду, так і про спеціалізацію конкретного судді, що працює в даному органі державної влади.

Зокрема, як зазначає авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії, спеці-

алізація суддів – це форма поділу праці суддів з урахуванням їх кваліфікації та практичного досвіду, що здійснюється задля раціональної організації роботи суду та забезпечення належної якості розгляду відповідних категорій судових справ [3, с.576]. У цьому контексті слід погодитися із В.В. Сердюком, який досліджуючи особливості юрисдикції судів України за спеціалізацією наголошує на тому, що очевидним є те, що спеціалізація судів не тотожна спеціалізації суддів і не повинна нею підмінятися [4, с.128]. У своїх подальших дослідженнях, що були присвячені визначенню правового статусу Верховного Суду України в системі судової влади, вищенаведений учений зазначає, що спеціалізація суддів передбачає, що серед суддів окремо визначеного суду (загальної чи спеціалізованої юрисдикції) проведено попередній розподіл справ і вони повноважні їх вирішувати по суті. У свою чергу, наголошує вчений, спеціалізація судів – поняття нетотожне зазначеному. У даному випадку в судовій системі утворюються поряд із судами загальної юрисдикції суди спеціалізованої компетенції, повноважні вирішувати в нормативно визначеній сфері правовідносин тільки окремі категорії правових спорів, що й вирізняє ці судові органи від судів загальної юрисдикції [5, с.378–379].

Зауважимо, що під час зазначеного вище дослідження В.В. Сердюк керувався положеннями чинного на той момент Закону України «Про судоустрій» від 07.02.2002 року, що визначав правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також встановлював загальний порядок забезпечення діяльності судів і регулював інші питання судоустрою [6]. Наведений вище нормативно-правовий акт було визнано таким, що втратив чинність у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від

07.07.2010 року. Унаслідок чого розмежування судів на спеціалізовані та загальної юрисдикції було скасовано й встановлено, що вже суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. При цьому в судах загальної юрисдикції за рішенням зборів суддів відповідного суду може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ [7]. Таким чином, коли мова йде про спеціалізацію судді, слід говорити про внутрішню спеціалізацію суду. У свою чергу, говорячи про спеціалізацію конкретного суду маємо на увазі зовнішній прояв такої спеціалізації, що й використовується задля визначення його місця в судовій системі.

Як впливає з аналізу положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», господарські суди спеціалізуються на розгляді господарських справ [7]. При цьому зазначимо, що нормативно-правовим актом, положення якого визначають особливості здійснення розгляду та вирішення господарських справ виступає Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 року (далі – ГПК України). Зазначений кодифікований акт законодавства не визначає сутність поняття «господарська справа». Разом із тим, у ст.12 ГПК України вказано, що господарським судам підвідомчі: справи в спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав; справи про банкрутство; справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції; справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), в тому числі учасником, який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи,

пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням і припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів; справи в спорах щодо обліку прав на цінні папери; справи в спорах, що виникають із земельних відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів; справи в спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, в тому числі справи в спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових і службових осіб боржника, за винятком спорів, пов'язаних із визначенням і сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), а також справ у спорах про визнання недійсними правочинів (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган; справи за заявами про затвердження планів санації боржника до порушення справи про банкрутство [8]. Отже, на рівні чинного національного законодавства визначено чіткий перелік спорів (господарських справ), на розгляді та вирішенні яких спеціалізуються господарські суди, що в повній мірі відповідно до принципу спеціалізації судів загальної юрисдикції характеризує їх місце в якості структурних елементів судової системи.

Наступний принцип побудови системи судів загальної юрисдикції представлений принципом їх інстанційності. Зазначимо, що слово «інстанційність» походить від слова «інстанція», яке, в свою чергу, походить від латинського слова «instantia», що в буквальному перекладі означає: безпосередня близькість, наполегливість [9, с.695]. У сучасному ж значенні слово «інстанція» може бути розтлумачено як кожна з послідовних ланок, ступенів у системі підпорядкованих один одному державних органів управління, суду, а також партійних, профспілкових та інших організа-

цій [2, с.499]. Інстанція судова, зауважують в юридичній енциклопедичній літературі, являє собою ланку судової системи України з відповідними процесуальними повноваженнями, що залежать від стадії судового процесу [9, с.695].

Як зауважують в юридичній енциклопедичній літературі, стадія (від грец. *στάδιον* – стадія, період) – певний період (етап) у розвитку того чи іншого явища, який має свої якісні особливості та відмінності. У галузі права розрізняють стадії як етапи розвитку певного юридичного процесу [3, с.609]. Авторський колектив навчального посібнику «Адміністративний процес України» наголошує на тому, що кожен вид юридичного процесу становить діяльність, яка проходить певні стадії, що логічно йдуть одна за одною; це етапи, в межах яких законодавством передбачено здійснення комплексу процесуальних дій. Із плином часу, в певний період у суду й інших учасників судового процесу виникає потреба досягти певного процесуального результату, вчинивши ту чи іншу процесуальну дію. Цими обставинами (потреба досягнення процесуального результату та вчинення процесуальної дії) власне й пояснюється поділ юридичного процесу на стадії, кількість яких, зміст і послідовність визначаються різноманітністю процесу [10, с.43]. Так, господарський процес являє собою послідовний, поступовий рух, який складається зі стадій. Стадія господарського процесу – це сукупність процесуальних дій щодо конкретної справи, об'єднаних однією спільною метою або спрямованих до однієї певної мети. Кожна стадія має свій зміст і мету: вирішення спору по суті, перевірка правильності прийнятого рішення, приведення його до виконання тощо [11, с.48].

М.Л. Шелухін та О.М. Зубатенко в навчальному посібнику «Господарське процесуальне право» зазначають, що стадіями господарського процесу є наступні: порушення провадження в справі; підготовка матеріалів до розгляду в засіданні господарського суду;

вирішення господарського спору в суді першої інстанції, тобто розгляд справи по суті; перегляд судових актів в апеляційному порядку (провадження в апеляційній інстанції); перегляд судових актів у касаційному порядку Вищим господарським судом України; перегляд судових рішень Верховним Судом України; перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами; виконання рішень, ухвали, постанови господарського суду, що набрали законної сили [12, с.16]. Саме з урахуванням існування вищенаведених стадій й існує інстанційність як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції взагалі та господарських судів зокрема. Так, як слідує з аналізу положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відповідно до принципу інстанційності система судів загальної юрисдикції побудована наступним чином: місцеві суди (суди першої інстанції); апеляційні суди (суди другої інстанції); вищі спеціалізовані суди (суди третьої або касаційної інстанції).

При цьому, відповідно до ст.21 вищенаведеного нормативно-правового акта, місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя. У ст.26 зазначеного Закону України встановлено, що апеляційними судами з розгляду господарських судів є апеляційні господарські суди, які створюються відповідно до указу Президента України в апеляційних округах. Щодо третьої, касаційної інстанції, то згідно із положеннями ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у системі судів загальної юрисдикції як суд касаційної інстанції з розгляду господарських справ діє Вищий господарський суд України [7]. Отже, відповідно до принципу інстанційності, система судів загальної юрисдикції побудова з урахуванням наявності в межах кожної, в тому числі господарської, судової спеціалізації трьох інстанцій – першої (місцеві господарські суди); другої (апеляційні господарські суди); третьої (Ви-

щий господарський суд України). Вищенаведений принцип засновано відповідно до існування в межах кожної, в тому числі господарської, спеціалізації судів стадій судового процесу.

Наступний принцип побудови системи судів загальної юрисдикції – принцип територіальності, пов'язаний із територіальним устроєм держави. Як зазначають в юридичній енциклопедичній літературі, територіальний устрій – це передбачена законами територіальна організація держави з метою забезпечення найбільш оптимального вирішення завдань і здійснення функцій суспільства та держави. Здійснюється, як правило, шляхом поділу території держави на частини – територіальні одиниці, які є просторовою основою для утворення та діяльності відповідних органів державної влади й органів місцевого самоврядування. При цьому розрізняють два основні види територіального устрою: 1) політико-територіальний устрій, який є розмежуванням територій між державними утвореннями всередині держави, що характерно здебільшого для федеративних держав; 2) адміністративно-територіальний устрій, який є внутрішнім поділом території держави на частини [13, с.42].

Як зазначено в ст.133 Конституції України, територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території, поєднання централізації й децентралізації в здійсненні державної влади, збалансованості та соціально-економічного розвитку регіонів, з урахуванням їх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій. Основний Закон України оперує категорією адміністративно-територіальний устрій і зазначає, що його систему складають: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища та села [1]. Отже, адміністративно-територіальний устрій являє собою територіальну організацію держави з поділом її на складові частини – адмі-

ністративно-територіальні одиниці, відповідно до яких функціонує система місцевих органів влади й управління [14, с.58]. У ст.19 Закону України «Про судоустрій і статус судів» встановлено, що суди загальної юрисдикції утворюються, в тому числі шляхом реорганізації, та ліквідовуються Президентом України на підставі пропозиції Державної судової адміністрації України [7]. Так, з аналізу указу Президента України «Питання мережі господарських судів України» від 12.08.2010 року № 811/2010 слідує, що на сьогодні в нашій державі функціонує 27 місцевих і 9 апеляційних господарських судів [15]. Отже, принцип територіальності означає, що система судів загальної юрисдикції, в склад якої входять і господарські суди, побудована з урахуванням адміністративно-територіального устрою держави.

Аналіз зазначених вище положень надав змогу визначити господарський суд як суд загальної юрисдикції, який відповідно до положень процесуального законодавства здійснює розгляд і вирішення віднесених до його компетенції господарських справ. Місце та функціональне призначення господарських судів у національній судовій системі обумовлено наступними чинниками: переліком господарських спорів, на розгляді та вирішенні яких спеціалізуються господарські суди; адміністративно-територіальним устроєм держави, з урахуванням якого побудована мережа господарських судів; наявності в складі судової системи господарських судів трьох інстанцій, що здійснюють свою діяльність у межах відповідної стадії господарського процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. // ВВР України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.] – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

3. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – . – Т. 5 : П – С. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2003. – 736 с.

4. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.10 / Сердюк Валентин Васильович. – К, 2003. – 177 с.

5. Сердюк В. В. Правовий статус Верховного суду України в системі судової влади: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.10 / Сердюк Валентин Васильович. – К, 2009. – 484 с.

6. Закон України «Про судоустрій» : від 07.02.2002 р., № 3018-III // ВВР України. – 2002. – № 41–42. – Ст. 180.

7. Закон України «Про судоустрій і статус судів» : від 07.07.2010 р., № 2453-VI // ВВР України. – 2010. – № 41–42, 43, 44–45. – Ст. 529.

8. Господарський процесуальний кодекс України : від 06.11.1991 р., № 1798-XII // ВВР України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.

9. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – . – Т. 2 : Д – Й. – 1999. – 744 с.

10. Комзюк А. Т. Адміністративний процес України : навч. посіб. / Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. – К. : Прецедент, 2007. – 531 с.

11. Чернадчук В. Д. Господарське процесуальне право : підручник / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос (ст.), В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець ; за заг. ред. к. ю. н. В. Д. Чернадчука. – 2 ге вид., пере роб. і доп. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2008. – 378 с.

12. Шелухін М. Л. Господарське процесуальне право : навч. посібник у схемах / Шелухін М. Л., Зубатенко О. М. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 264 с.

13. Юридична енциклопедія : у 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2004. – Т. 6. – 770 с.

14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998– . – Т. 1 : А – Г. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2011. – 656 с.

15. Указ Президента України «Питання мережі господарських судів України» : від 12.08.2010 р., № 811/2010 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 62. – Ст. 2161.

Шатерніков М. І. Поняття та місце господарських судів у національній судовій системі України / М. І. Шатерніков // Форум права. – 2016. – № 3. – С. 267–272 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_3_49.pdf

Розглянуто існуючі в правознавстві погляди на зміст та сутність принципів побудови системи судів загальної юрисдикції: спеціалізації, інстанційності та територіальності. Встановлено, що відповідно до принципу спеціалізації господарські суди здійснюють розгляд визначеного в положеннях чинного національного законодавства переліку господарських справ. Визначено, що принцип інстанційності побудови системи судів загальної юрисдикції обумовлено наявними стадіями господарського процесу, відповідно до чого створено господарські суди трьох інстанцій. З'ясовано, що принцип територіальності означає, що система судів загальної юрисдикції, в склад якої входять і господарські суди, побудована з урахуванням адміністративно-територіального устрою держави. Вироблено авторське бачення розуміння поняття «господарський суд».

Шатерніков Н.И. Понятие и место хозяйственных судов в национальной судебной системе Украины

Рассмотрены существующие в правоведении взгляды на содержание и сущность принципов построения системы судов общей юрисдикции: специализации, инстанционности и территориальности. Установлено, что в соответствии с принципом специализации, хозяйственные суды осуществляют рассмотрение определенного в нормах действующего национального законодательства перечня хозяйственных дел. Определено, что принцип инстанционности построения системы судов общей юрисдикции обусловлен имеющимися стадиями хозяйственного процесса, в соответствии с чем созданы хозяйственные суды трех инстанций. Выяснено, что принцип территориальности означает, что система судов общей юрисдикции, в состав которой входят и хозяйственные суды, построена с учетом административно-территориального устройства государства. Произведено авторское видение понимания понятия «хозяйственный суд».

Shaternikov N.I. The Concept and Location of Economic Courts in the National Judicial System of Ukraine

The existing jurisprudence in views on the content and essence of the principles of construction of the general jurisdiction of the courts system: specialization instance and territoriality. It was found that, in accordance with the principle of specialization of economic courts shall review in particular the provisions of applicable national law in the list of economic affairs. It was determined that the principle of instance construction of the system of general jurisdiction courts is due to the existing stages of the economic process, whereby the established economic courts of three instances. It was found that the principle of territoriality means that the system of courts of general jurisdiction, which includes and economic courts, built according to the administrative-territorial structure of the state. It understood of «economic court» concept of Made author's vision.